

УДК 94(4) « 1945/2006».94(447)

ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ГЕРОЇЧНОЇ ОБОРОНИ І ВИЗВОЛЕННЯ СЕВАСТОПОЛЯ

Нікітіна І. В., провідний науковий співробітник
(Національний музей героїчної оборони і визволення Севастополя)

В статье рассмотрены основные этапы становления и развития Национального музея героической обороны и освобождения Севастополя, ведущего музейного учреждения города-героя, выявлены наиболее важные факты в его истории, рассмотрены факторы развития музея в значительный региональный исторический, музейный и просветительский центр города, освещен его вклад в развитие современного музейного дела. Осуществлен комплексный анализ проблем функционирования музея, освещено его современное положение.

In this article was inspected stages coming-to-be and development of National museum of Heroic defense and liberation of Sevastopol, leading museum's department in Sevastopol, was exposed basic facts of its history, considered factors of development of museum in considerably center of history, museum scientific, mass scientific-education work in the town, elucidated its contribution in development of museum's work. Were realized complex analysis problems of museum's functions elucidated its contemporary condition.

Національний музей героїчної оборони і визволення Севастополя (НМГО і ВС) – провідна музейна установа міста-героя. Його об'єкти: Панорама «Оборона Севастополя 1854–1855 рр.», Діорама «Штурм Сапун-гори 7 травня 1944 р.», Оборонна вежа Малахового кургану, Будинок-музей севастопольських підпільників, Собор Святого Рівноапостольного князя Володимира – усипальниця видатних російських адміралів, добре відомі як в Україні так й за кордоном.

В 2004–2008 рр. роки вийшли деякі видання, в яких розглянуто історію об'єктів музею, окремих питань щодо його діяльності. Наприклад, в матеріалах конференції «Героические подвиги воинов Российской армии и флота в период Крымской войны 1853–1856 гг. и обороне Севастополя 1854–1855 гг. в исторических исследованиях,

экспозициях, памятниках истории и культуры города», яка відбулася в листопаді 2003 р., надруковано доповідь Ю. І. Мазепова, директора НМГО і ВС, присвячений питанню висвітлення у діяльності НМГО і ВС тем по історії Кримської війни 1853–1856 рр. і оборони Севастополя 1854–1855 рр. [1, с. 4-12]. Майже повністю у музейних виданнях відтворена історія севастопольської панорами та Володимирського собору. Присутні публікації по історії діорами, а також меморіального комплексу на Малаховому кургані. Є декілька робіт по музею в цілому, але вони зосе-

реджені на констатуванні основних подій його історії: дата заснування, перелік обсягу експозиційної площі, дати включення до складу музею його об'єктів тощо. Приділяють увагу діяльності музею у наш час й місцеві журна-

реджені на констатуванні основних подій його історії: дата заснування, перелік обсягу експозиційної площі, дати включення до складу музею його об'єктів тощо. Приділяють увагу діяльності музею у наш час й місцеві журна-

лісті. Але не завжди в їх матеріалах роль музею в тої чи іншої події у культурної діяльності Севастополя відображено вірно. Так, при поданні фактів про Свято Дня Історичного бульвару практично не вказується, що музей є організатором цього свята [2, с. 8]. В 2008 р. М. Й. Рутинський і О. В. Стецюк в своєму підручнику по музеєзнавству теж звернули увагу на діяльність НМГО і ВС, давши його коротеньку характеристику у розділі «Географічно-туристична пам'яткознавча характеристика визначених музеїв України» (підрозділ 4.1. «Музейна мережа півдня та сходу держави»), але в неї занадто багато помилок [3, с. 181]. В цілому ж багатоманітність літератури по темі як останніх, так й попередніх років не привела до складання узагальненої монографії по історії НМГО і ВС. Не розглядалося й питання щодо етапів та особливостей його становлення і розвитку, що потребує уважного дослідження. Мета нашої статті – позначити підхід до розуміння цих етапів та основних історичних подій у житті музею. Аналіз архівних джерел з історії НМГО і ВС, його фондів і архівів, публікацій по темі, деяких інших джерел дозволив чітко відзначити їх хронологічні рамки, прослідкувати особливості складання тих чи інших характерних рис у діяльності НМГО і ВС.

В історії НМГО і ВС виділяються наступні хронологічні періоди:

1) 1851–1960 рр. – «протоісторичний» щодо історії НМГО і ВС; 2) 1960–1991 рр. – становлення та розвиток музею в рамках музейної справи СРСР; 3) 1992–2009 рр. – трансформація роботи НМГО і ВС в складі незалежної України.

Перший «протоісторичний» етап увібрив у себе історію створення об'єктів музею, переважно у якості культурно-історичної спадщини. По-перше, це історія виникнення Собору Святого Рівноапостольного князя Володимира – усипальниці видатних ро-

сійських адміралів, який поєднує в себе культову пам'ятку на честь хрещення в Херсонесі князя Володимира та історичну пам'ятку, як місто поховання видатних діячів Чорноморського флоту Російської Імперії (в склепі його в цілому до 1917 р. було поховано 13 чол.). Основні факти цієї історії: 1) 1840-і рр. – адмірал М. П. Лазарев вговорює російський уряд побудувати храм на честь хрещення князя Володимира не в Херсонесі, а у центрі міста, тому що його б краще відвідували; 2) поховання у склепі на місці собору адмірала М. П. Лазарева у 1851 р.; 3) закладка храму влітку 1854 р.; 4) 1858–1888 рр. – роботи по побудові храму, розпис стін; 5) до 1920 р. собор функціонував в якості культової споруди з особливим значенням – місця поховання видатних адміралів Російського Імператорського флоту (в першу чергу М. П. Лазарева, П. С. Нахімова, В. О. Корнілова, В. І. Істоміна). В 1920-і рр. собор перестав виконувати свою культову роль, але до музейної спадщини міста включеним не був і довго залишався запущеним. У роки Великої Вітчизняної війни, по дослідженню І. К. Спиридонової, у соборі було зруйновано північний фасад, дах, хрест, на 2/3 постраждали розписи [4, с. 164]. З 1965 р. почалася його реставрація. (До складу НМГО і ВС включено у 1973 р.).

Історія оборонної вежі Малахова кургану увібрала в себе побудову її у липні 1854 р. як фортеці, встановлення на її верхньому ярусі батареї, її зруйнування у жовтні 1854 р. під час першого бомбардування міста англо-французькими військами, розміщення в ній під час оборони міста 1854–1855 рр. церкви, порохового складу, перев'язочного пункту. На початку ХХ століття вежа вже перетворюється на пам'ятку з проведенням в ній реставраційних робіт, але тоді вона не стала музейним об'єктом. Під час другої оборони міста Оборонна вежа Малахова кур-

гану – це знову місто жорстоких боїв, тому вона зазнала дуже великих пошкоджень; у фондах НМГО і ВС зберігається фото, яке допомагає зрозуміти, що після війни її прийшлося відбудувати ледь не повністю. У 1950-ті роки вежа була музеєфікована Музеєм Чорноморського флоту, який проводив ній реставраційні роботи. (У складі НМГО і ВС з 1962 р.).

14 (27) травня 1905 р. було відкрито севастопольську панораму. Живописне полотно, доповнене макетами предметного плану, загальною площею 1610 м², відтворювало події штурму англо-французькими військами Малахова кургану 6(18) червня 1855 р. Панорама написана Ф. О. Рубо, французом за походженням, який вважав себе руським художником, за його власною ініціативою на кошти царського уряду до 50-річчя оборони Севастополя 1854–1855 рр. [5, с. 105]. Споруда для неї була побудована за проектом військового інженера О. І. Енберга та архітектора В.А. Фельдмана. Необхідно відмітити, що панорама тоді була ще не зовсім музеєм у загальному музеєзнавчому розумінні. Спроби перетворити її на панораму-музей відбувались у 1920–1930-і рр., але вони залишились у зачатковому стані. Історія зруйнування споруди панорами і її самої наприкінці оборони Севастополя 1941–1942 рр. – це добре відома трагедія. 25 червня 1942 р. фашистська авіація скинула на будівлю панорами п'ять бомб та сім авіаснарядів, розрушивши купол споруди та частково її стіни. Почалася пожежа, з якої вдалося врятувати 86 фрагментів полотна панорами. Їх вивезли на Кавказ на лідері есмінців «Ташкент», потім перевезли до Новосибірська, а згодом до Москви. Відродження будівлі панорами тривало з 1949 по 1953 рр., відродження її полотна було проведено шляхом написання фактично нової панорами – через значні пошкодження збережених фрагментів, з створенням предметного плану колективом радянських художників спочатку під керівницт-

вом В. М. Яковлева, а після його смерті у липні 1953 р. П. П. Соколовим-Скаля. Друге відкриття панорами відбулося 16 жовтня 1954 р. До цього ж року відноситься й спроба створення у панорамі історичної експозиції, яка за даними наукового архіву НМГО і ВС і є перша експозиція у панорамі [6, л. 3]. (Фрагменти, врятовані в роки війни, зберігаються у фондах НМГО і ВС).

У травні 1945 р. на Сапун-горі було відкрито воєнно-польовий музей, який зосередив в себе реліквії, зібранні учасниками визволення Севастополя від німецько-фашистських загарбників. Він разом з двома пам'ятками арміям-учасникам штурму висоти став основою для формування меморіального військового комплексу на Сапун-горі, як місця вшанування пам'яті героїв битв за Севастополь у роки Великої Вітчизняної війни. Перші роки його існування не були легкими. Дуже довго в музеї не могли запропонувати проведення постійної і якісної роботи, не вистачало персоналу, води, світла, були випадки втрати експонатів, музейне приміщення не відповідало необхідним умовам їх зберігання та експонування. Вихід для покращення положення був знайдений за рахунок його підпорядкуванню Музею Чорноморського флоту, бо флот на тій час мав більше фінансових можливостей, ніж місцеві громадянські органи влади. На завершненні 1950-х рр. за рахунок Херсонського Раднаргоспу були запроваджені роботи по створенню Діорами «Штурм Сапун-гори 7 травня 1944 р.» (автори художники студії військових художників ім. Б. М. Грекова П. Т. Мальцев, Г. І. Марченко и М. С. Прісекін). Роботи зайняли 1,5 року, будівля для діорами перебудовувалася з споруди воєнно-польового музею. Відкриття діорами відбулося 4 листопада 1959 р. Вона відображує найбільш напружений момент бою за Сапун-гору у 1944 р.

На 1960 р. Панорама та Діорама (включивши до свого складу фонди воєнно-польового музею), не тільки мали схожу направленість по увіковіченню героїчного минулого Севастополя, але обидві належали до пам'яток батального живопису, також вони були музеєфіковані по єдиному сценарію, мали крім самих живописних пам'яток ще і історичні експозиції. Цій факт став основним при прийнятті рішення про їх об'єднання в єдину музейну установу. Не маловажним фактом було і те, що під таке об'єднання було б легше долучати гроші на розвиток музею, а також обслуговувати об'єкти. На жаль у архівних документах це питання не пояснюється. Але добре відомо, що основна ініціатива створення НМГО і ВС належить Б. Г. Колодкіну, начальнику Управління культури виконкому Севастопольського міської Ради депутатів трудящих в 1956–1959 рр., директору Панорами в 1959–1960 рр., директору НМГО і ВС в 1960–1965 рр.

Другий етап в історії НМГО і ВС охоплює початок його функціонування з серпня 1960 р. в якості єдиної музейної установи на підґрунті об'єднання Панорами «Оборона Севастополя 1854–1855 рр.» і Діорами «Штурм Сапунгори 7 травня 1944 р.» згідно з Постановою Ради Міністрів УРСР № 1268 від 6 серпня 1960 р. і Наказом по Управлінню культури Севастопольського міськвиконкому від 22 серпня 1960 р., аж до року розпаду Радянського Союзу.

Перше десятиріччя існування НМГО і ВС як музейного комплексу характеризується: по-перше, стрімким збільшенням обсягу наукових досліджень, так якщо в 1960–1968 рр. вони переважно були по темах історії двох оборон Севастополя, підпільної боротьби у часи німецько-фашистської окупації та визволення міста в травні 1944 р., то з 1968 р. після створення у складі музею відділів дореволюційного та ра-

дянського періоду історії Севастополя ці дослідження поступово охоплюють найбільш важливі напрямки в його історії з 1783 р. по нинішні часи. Друге – це великий обсяг роботи по встановленню доль героїв полотен панорами і діорами, збір біографічної довідкової бази (з 1962 р.) з анкет учасників боїв за місто у роки Великої Вітчизняної війни, збірок спогадів учасників видатних подій в історії Севастополя. В справі комплектування фондів для 1960–1970-х рр. характерне запровадження планомірного збору по закріпленім темам. Вже з 1963 р. в музеї була розпочата робота по паспортизації своїх колекцій. Що стосується експозиційної діяльності, то тільки в діорамі музей двічі покращував експозицію залу. У 1963 р. музей створив першу експозицію по історії Малахова кургану під час двох оборон в Оборонній вежі Малахова кургану (через рік після включення до його складу). В 1966 р. музей вперше використав фотографії великого розміру при зміні експозиції в залі діорами для оформлення фризу, були вперше виставлені експонати по післявоєнному Севастополю [7, л 10-15].

У 1967 р. у музеї з'явився ще один об'єкт – Будинок-музей севастопольських підпільників (або Будинок-музей Севастопольського комуністичного підпілля), який розташовано по Лабораторному шосе (зараз вул. В. Д. Ревякіна) № 46, де у 1942–1944 рр. був центр боротьби з фашистськими загарбниками під керівництвом В.Д. Ревякіна (з 1943 р. Комуністична підпільна організація боротьби в тилу у німців). Музеєфікація такого об'єкту стала основою для розвитку у музеї вивчення історії міста у 1942–1944 рр., підпільної боротьби та партизанського руху у регіоні. На зламі 1960-1970-х рр. розпочаті роботи щодо створення експозиції по загальній історії міста. Основні досягнення музею у справі науково-просвітницької діяльності виразилася в

активному формуванню великої кількості просвітницьких лекцій для читання музейними співробітниками на підприємствах та в організаціях Севастополя, активна участь в просвітницькій роботі на селі (агітбригади) з читкою лекцій, демонстрацією фотовиставок. Музеєм було запропоновано методику щодо проведення екскурсій для дітей, спостерігалися активні надходження до музею хронікальних фільмів, які музей використовував в рамках «військово-патріотичного» та «комуністичного» виховання дітей та молоді. Але вже на цьому етапі для такої своєї діяльності він залучав конкретні події в історії Севастополя, виховання велося переважно на підґрунті реальних подвигів севастопольців у часи Кримської та Великої Вітчизняної війни [8].

Основними особливостями історії музею в 1970-рр. стало: виконання основних наукових робіт, значного зростання фондової колекції (щорічно до 5 тис. од.), наприклад альбоми літографій з часів Кримської війни, знімки фронтових фотокореспондентів періоду оборони Севастополя 1941–1942 рр. та визволення міста у травні 1944 р., пам'ятні медалі, нагороди Російської Імперії та Радянського Союзу (зразки та особисті), поштових листівок з краєвидами міста початку ХХ століття, особисті комплекси предметів видатних людей міста, героїв війни та праці та інше. В рамках експозиційної діяльності це: 1) побудова у 1970 р. нового залу в панорамі і створення вперше повномасштабної експозиції у панорамі, з поєднанням історичної та художньої частин, з залученням предметів по історії оборони Севастополя 1854–1855 рр. та історії севастопольської панорами; 2) збільшення кількості речових експонатів експозиції в залі діорами за допомогою як надходжень предметів від ветеранів та їх родичів, так і проведенням розкопок в околиці Севастополя, розміщення в 1972 р. при її оновленні еле-

ктрифікованої карті боїв за Крим (автор Г.П. Гусельніков) [9, с.3]; 3) робота по створенню експозиції по історії Собору Святого Рівноапостольного князя Володимира – усипальниці видатних російських адміралів для розміщення її у приміщенні собору. В рамках масової роботи, це запровадження так званих «днів музею», усних журналів (з 1975 р.), значне збільшення кількості пересувних та тимчасових виставок по різних темах (наприклад, по історії революційних подій 1905 р.), експонування виставок на спеціальних стендах перед Володимирським собором, бронепоездом «Железняков», який знаходиться на балансі музею, в великих закритих вітринах перед панорамою. Екскурсійна діяльність відмічена розробкою широких методичних правил щодо проведення екскурсій на своїх об'єктах. Основні досягнення в цієї справі наступні: обов'язкові прийоми попередніх оглядів частини експонування, чітке та містке застосування логічних переходів між підрозділами, комплексні покази, комбінування в тексті характеристик предметів, подій, цитування літератури і спогадів, чіткого виконання правила переваги показу перед розповіданням, велика увага до мистецького аналізу творів живопису та графіки. Таки методичні розробки були визнанні на загально радянському рівні, за це неодноразово у 1970-ті роки музей отримував різні нагороди. Музей залучився до справи охорони пам'яток, створив у 1973 р. у своєму складі відповідний відділ, який став формувати базу даних про різноманітні пам'ятки міста, займався постановою їх на облік, запровадженням заходів щодо встановлення нових пам'яток, проведення їх ремонту та реставрації [10].

Головним напрямком роботи в НМГО і ВС в 1980-ті рр. стало написання тематично-експозиційного плану меморіалу героїчним захисникам Севастополя 1941–1942 рр. та підготовка до масштабного реекспонування залу діо-

рами з метою зосередження в ньому на ході визволення міста у весні 1944 р. Також у зв'язку появою у музею нового приміщення для адміністрації та фондowego сховищу він виділив два зали для здійснення виставочних проєктів. Тимчасове експонування стало включати не тільки фото та документальні пам'ятки, але і речові предмети та живопис. У науково-дослідній роботі стали з'являтися перші розробки положення військ противника під Севастополем у часи Кримської кампанії, першою науковою довідкою по історії турецької армії у ці часи стала робота Р. І. Резнюк, яка датується 1981 р. Значне місце у першій половині 1980-х рр. займали різноманітні заходи по підготовці проведення святкування 40-х річниць визволення Севастополя від німецько-фашистських загарбників та Перемоги у Великій Вітчизняній війні. Наприклад, на честь 40-рччя Перемоги в НМГО і ВС було проведено: удосконалення експозиції в музеї севастопольського комсомолу (І. С. Попова), (існував з 1978 по 1991 рр.), створення виставки «Севастополь воєнний» (Л. В. Барановська), проведена підготовка матеріалів для містких лекторів по воєнній тематиці (М. П. Авраменко, А. Т. Кравець), здійснено публікації у періодичній печаті, бралась участь у науково-практичній конференції «Актуальні задачі експозиційної роботи в світлі Постанові ЦК КПРС «Про 40-річчя Перемоги», проведення вечора «Героїв підпілля ми шануємо імена» а також урочистих лінійок у школах і інше [11]. Найважливішою подією 1980-х рр. в музеї стало широкомасштабне удосконалення наукового опису музейних предметів, науково-методичним відділом були стандартизовані паспортизація фотодокументів, особистих документів, нагород та інше. Основними рисами такої документації стають: містке та чітке найменування, інвентарний опис (більш стандартизований), більш розширена ле-

генда за рахунок короткого включення всій інформації, зібраної навколо предмету, обов'язкове формулювання музейного значення, додатків у вигляді бібліографії та відомостей про необхідну реставрацію, якщо вона відбувалась, безумовно встановлювався стан збереження, матеріал, техніка виготовлення тощо.

Друга половина 1980-х рр. поступово потребувала від НМГО і ВС привести деякі зміни щодо підходу до своїх основних дій по реалізації музейної діяльності. Але спочатку як і у всієї країни ці зміни ще були не зовсім помітні. Так, у перспективній комплектній програмі «Музей підростаючому поколінню» серед тематик лекцій ми зустрічаємо: «Радянська Україна – рівна в сім'ї народів СРСР», «Ленінська «Іскра» в Севастополі», «Перші кроки революції» тощо [12, пр.2]. В подальшому ці теми зникнули з переліку лекцій, але, на нашу думку, потрібно було б провести їх переробку з новим осмисленням, а не відмовлятися від них. Більш позитивним при удосконаленні роботи музею стало формування теоретичної бази по висвітленню білих плям у історії другої оборони міста, активізування пошуку свідчень про окупацію міста у 1942–1944 рр., запровадження комплексної програми «Старе місто», початок роботи над енциклопедичним виданням по історії Севастополя, пошуку свідчень про репресії, голоду 1921–1922 та 1932–1933 рр., розробка методичних рекомендацій щодо пояснення гідам-перекладачам основних напрямків проведення екскурсій по місту для іноземних туристів. Одночасно вже з 1987 р. спостерігалось значне зменшення кількості відвідувачів об'єктів музею, але тоді ця тенденція ще не заважала музею досягати гарних показників в справі популяризації історії Севастополя та панорамно-діорамного мистецтва. В цій період музей став біля витоків в місті уніформістського руху, запропонував вперше у Севастополі но-

вий масовий захід Свято Історичного бульвару. На початку 1990-х рр. в музеї розпочинаються роботи щодо реставрації Оборонної вежі Малахова кургану, завершується перша масштабна частина робіт у Володимирському соборі на Городському пагорбі.

Підводячи підсумки розвитку музею у 1960–1991 рр., необхідно відмітити ті фактори, які допомогли перетворити його на крупний музейний комплекс. Перше: фізичне залучення до його складу якомога більше об'єктів та видів діяльності, наприклад, на зламі 1980–1990-х рр. він об'єднував 6 об'єктів, 7 науково-дослідних відділів (дореволюційного періоду історії Севастополя, радянського періоду історії Севастополя, оборони Севастополя 1941–1942 рр., визволення Севастополя 1944 р., Севастопольського комуністичного підпілля, життя та діяльності І. Д. Папаніна, історії Севастопольського комсомолу), екскурсійний, масовий, відділ охорони пам'яток, платних послуг, наукову бібліотеку та інше. Друге: планомірне та досить динамічне наукове комплектування своїх фондів колекцій: їх обсяг вже наприкінці 1980-х рр. перевищав 70 тис. од. основного обліку. Робота над багатьма як постійними, так й тимчасовими експозиціями стала підґрунтям для удосконалення всіх теоретичних і практичних засобів їх створення: це тематично-експозиційні плани, введення розширених анотацій, обов'язкового застосування комплексного експонування. Різноманітні масові заходи крім загально радянської агітації включали поширене знайомство з важливими подіями в історії Севастополя і образотворчим мистецтвом. До недоліків розвитку музею цього етапу ми відносимо залежність музею у його діяльності від комуністичних установлень по «вихованню будівників комунізму», деяких штампів при характеристиці подій в місті у роки Великої Вітчизняної війни, перевантаже-

ність експозиції в панорамі (до 1988 р.) за рахунок ідеологічних розділів, не достатнє відбиття деяких негативних сторін життя міста у фондовій колекції. В цілому цей великий етап в історії музею можна віднести до періоду становлення основних видів діяльності музею, на його завершення музей став цілісною структурою.

Третій етап, який розгорнувся з початком становлення незалежної України, виявився досить суперечливим. По-перше, остаточно в минуле відійшли всі радянські ідеологічні схеми. Але, по-друге, виникли великі фінансові труднощі, відгук яких відчувається до сьогодні. Так, ліквідування Музею севастопольського комсомолу відбулося через неможливість сплачувати орендну платню за приміщення, реалізація меморіалу героїчним захисникам Севастополя 1941–1942 рр. призупинилася теж через припинення фінансування. Шалена інфляція ледь не поховала реставраційні роботи в Соборі та в Оборонній вежі Малахова кургану.

З ситуації вийшли наступним чином: Собор – меценатська допомога (випуск репринтних книжок по собору, кошти від продажу яких йшли на реставрацію), вежа – своїми силами. Фінансові труднощі, різке скорочення загальної кількості відвідувачів музею привели до скорочення штатів: так, у 1990-і рр. штатних одиниць було лише 170 замість 240, через малу зарплатню спостерігався великий відтік кадрів з музею. На початку 2000-х рр. намітилось невелике покращення ситуації. Так, з 2003 р. постійно, хоч і потрошки, стала зростати зарплатня співробітників музею, постійно зростає кількість туристів на об'єктах. Але однаково фінансові можливості музею залишають бажати кращого, тим більше, що з 2008 р. ми спостерігаємо за новою хвилею масштабної кризи в нашій державі. На сьогодні музею не вистачає коштів на проведення протизсувних робіт на Салпун-горі (частково зроблено за рахунок

держбюджету), побудову споруди для меморіалу героїчним захисникам Севастополя 1941–1942 рр. Відсутність необхідних коштів в решті-решт не дозволило створити Музей історії Балаклави (це стало приводом для того, щоб відібрати у музею виділену для цього будівлю).

Одночасно в 1990–2000-і рр. музей зміг вивести деякі свої види работ на більш високий рівень. Так, були покращені розробки історії севастопольської панорами (Л. В. Голікова, С. В. Костюченко, С. П. Гюнерфаут), з 1993 р. музей запропонував проведення на своїй базі конференції по тематиці Кримської війни міжнародного рівня. З середини 1990-х рр. активізувалася видавницька діяльність музею; так, він в 1995 р. вперше в Севастополі підготував до видання навчальні підручники з питань історії міста до 1917 р., в 2000 та в 2008 р. вийшли два видання енциклопедичного довідника «Севастополь» – унікального видання. Севастополь майже єдине місто в Україні, яке зробило досить докладний довідник по своїй історії за останні роки. Розширився перелік сувенірних видань музею (буклети, календарі, листівки). Щодо експозиційної діяльності, то з 1995 по 2005 рр. були створені нові експозиції на 4 об'єктах (за виключенням собору, який відродився як храм), завдяки проведенню свята Історичного бульвару в сучасності спостерігається велике зростання виставочних проєктів, які охоплюють майже всі періоди історії Севастополя. Відзначена виставкова робота й деякими крупними проєктами створення стаціонарних виставок. Наприклад: 1) «Мир забутих речей» (1993 р.), яка вперше звернулася до побутової історії міста до 1917 р і стала одною із складових комплексної програми «Старе місто»; 2) виставка, присвячена 300-річчю Російського флоту 1996 р., яка стала символічним підсумком комплектування матеріалів по історії ЧФ з 1783 по

1996 рр.; на цій виставці також вперше було включено матеріал по становленню Військово-Морських Сил Збройних Сил України, які сформувалися з тої частини ЧФ, що була підпорядкована Міністерству оборони України; 3) виставка «Армії Союзників в облозі Севастополя 1854–1855 рр.»; ця робота стала першою спробою музейними заходами показати положення противної сторони в ході події в місті за часів Кримської кампанії; 4) виставка «Якщо завтра війна» по історії міста наприкінці 1930-х рр., 2001 р.; 5) виставка «Співєць ратного подвигу», до 150-річчя з дня народження автора панорами Ф. О. Рубо (2006 р.) тощо.

З 1993 р. музеєм запропоновані заходи по роботі з місцевим населенням щодо залучення його до відвідування музею: це місячники по пільговому обслуговуванню школярів та вихованців дитячих садків старших груп, дні відкритих дверей. У 1998 р. була затверджена нова програма в рамках музейної педагогіки «Музей підростаючому поколінню», де крім лекцій та екскурсій було запропоновано 2 музейних спектаклі «Таємниці бабусиної скрині», «На кораблі», які користувалися достатнім попитом, хоча чомусь тепер подібні заходи не проводяться [13, л. 36].

З початку ХХІ століття активізувалося використання комп'ютерних технологій в музеї. Так, з 2002 р. більша частина робіт по підготовці музейних видань відбувається на музейній базі, з 2004 р. запрацював власний Інтернет сайт, з 2000 р. музей ввів комп'ютерну програму по електронній обробці даних фондів колекцій, з 2005 р. музей почав роботу по формуванню електронної бази даних по фондах, в експозиціях панорами та діорами введено електронного гіда, «звуки бою», аудіогіда в панорами та інше. Нині значно зміцніли зв'язки музею з міжнародною радою панорам. У 2005 р. на власній базі му-

зей приймав міжнародну конференцію з питань панорамного мистецтва. В НМГО і ВС постійно пропонуються нові заходи для відвідувачів. Це нові екскурсії для малечі та старшокласників, введення комплексного квитка на відвідування панорами та двох виставочних залів, організація безкоштовного кінолекторію для пенсіонерів, звернення з днями музею до сільської місцевості міста. З 2009 р. у музеї почався процес введення уніфікованого наукового паспорта музейних предметів. Основні фактори, які справили вплив на розвиток музею з 1991 р., це довгі процеси по розділу флоту та формуванню положення міста в рамках нової держави. Як відомо, цей процес був досить болючим і музей не зміг залишатися осторонь; одночасно музей став місцем формування осмисленого підходу до свого минулого. Поступово в фондах музею стали збиратися загальноукраїнські матеріали, в першу чергу по виборчим кампаніям у Верховну Раду. Не завжди гармонійно в діяльність музею входили наші нові економічні реалії. Серед негативних явищ – недосконалість законодавчої бази України щодо музейної діяльності, законів про музейною справу, про авторське право, об'єкти якого є у його діяльності, про архівну справу (за яким частина колекцій є також і архівною спадщиною), що суперечать один одному. Але цей етап в цілому дав імпульс якісному розвитку всіх видів роботи музею.

Значення всіх етапів становлення і розвитку музею полягає у наступному: перший етап вивів на історичну сцену всі сучасні об'єкти НМГО і ВС; другий включив в себе основні події у житті музею, формування його структури та основних видів діяльності, з деяким ідеологічним впливом КППС; третій дав імпульс його подальшому розвитку незважаючи на всі фінансові труднощі. Зараз в музеї запропоновані деякі заходи, які наближають його до європейського рівня: багатомовні видання (буклети – 4 мови), використання електронних гідів у експозиціях, маркетингові заходи (комплексні білети тощо) та інше.

Основним невирішеним питанням в справі вивчення історії музею залишається необхідність проведення більш уважного історичного аналізу основних методичних розробок музею на більш ґрунтовній доказовій базі в світлі досягнень музею. Необхідно також спробувати встановити долю найбільш ранніх робіт співробітників музею, особливо це стосується розробок екскурсій та лекцій, оскільки в науковому архіві зберігаються далеко не всі такі роботи. Дуже цікавим на наш погляд може бути більш уважний вивчення участі музею в справі охорони пам'яток, що є одною з найбільш реальних перспектив нашого дослідження. Також при його продовженні буде необхідно прослідкувати біографії найбільш успішних співробітників музею. Потребує деяких уточнень й науково-дослідна робота музею.

Джерела та література

1. Материали научно-практической конференции «Героические подвиги воинов Российской армии и флота в период Крымской войны 1853–1856 гг. и обороне Севастополя 1854–1855 гг. в исторических исследованиях, экспозициях, памятниках истории и культуры города». – (Севастополь 2.10.2003) –

Севастополь: Вебер, 2004. – 90 с. – ISBN 966-7968-70-7

2. Регион Севастополя. – 2009 – 12 июня.

3. Рутинський М. Й., Стецюк О. В. Музеєзнавство: *Навч. посіб.* / Рутинський М. Й., Стецюк О. В. – К.: Знання, 2008. – 428 с. – ISBN 978-966-325-4

4. Севастополь: Энциклопедический справочник / Национальный музей ге-

роической обороны и освобождения Севастополя; [Ред.-сост. М. П. Апошанская]. – 2-е изд., доп. и испр. – Севастополь: Национальный музей героической обороны и освобождения Севастополя; Симферополь: Издательство ООО «Салта ЛТД», 2008 – 1120 с., *ил.* – ISBN 978-966-1623-06-3

5. Севастопольской панораме 100 лет. – [Ред.-сост. М. П. Апошанская]. – Симферополь: Полипресс. – 2005.-320 с., *ил.* – ISBN 966-96249-1-6

6. Науковий архів НМГО і ВС. – Ф.2. – Оп.2. – Д. 1033

7. Державний архів міста Севастополя. – Ф Р-183. – Оп. 1.– Д. 557

8. Свідки науково-просвітницького відділу НМГО і ВС.

9. Слава Севастополя. – 1972. – 4 ноябр.

10. Так вже в 1979 р. було упорядковано перший реєстр пам'яток м. Севастополя.

11. План работы МГООС на 1985 г. / Музей героической обороны и освобождения Севастополя.–Севастополь.–1984 г. – 25 с.

12. Комплексная программа «Музей-школе» / Музей героической обороны и освобождения Севастополя. – Севастополь. – 1987 – 20 с.

13. Науковий архів НМГО і ВС. – Ф. 2. – Оп. 2. – Д.1443

Ш А Н О В Н І К О Л Е Г И !

За розпорядженням Президії Національної Академії наук України № 408 від 15.06.2007 р. в Центрі пам'ятокознавства НАН України і УТОПІК з 01.09.2008 р. діє аспірантура, де передбачається підготовка спеціалістів із відривом від виробництва та без відриву від виробництва за спеціальністю 26.00.05 – музеєзнавство. Пам'ятокознавство.

Згідно з рішенням президії Вищої атестаційної комісії України № 55-06/7 від 08.10.2008 р. при Центрі пам'ятокознавства НАН України і УТОПІК створено й з 13.10.2008 р. працює спеціалізована вчена рада К 26.242.01 з правом прийняття до розгляду та проведення захистів дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю: 26.00.05 – музеєзнавство. Пам'ятокознавство.

Запрошуємо до співпраці.

Д О В І Д О М А А В Т О Р І В

Рукопис статті подавати українською (як виняток – російською) мовою, надрукованим на одній стороні аркушів паперу формату А4 шрифтом Times New Roman Суг, кеглем 14., інтервал 1 (обсяг: до 10 арк.) та електронну копію на диску або дискеті (Word). Рукописи надсилати за адресою: 01015, м. Київ, вул. Мазепи, 21, корп. 19, Центр пам'ятокознавства НАНУ і УТОПІК, редакція журналу «Питання історії науки і техніки», а також електронною поштою (m-center@ukr.net).

Рукопис починати з УДК в верхньому лівому кутку аркуша, далі назва статті (великими літерами по центру), нижче прізвища та ініціали авторів з науковими ступеннями і званнями – по центру; ще нижче в дужках назва організації. Перед основним текстом статті мають бути анотації російською (або українською, якщо стаття російською) та англійською мовами (300–500 знаків). Наприкінці статті подати відомості про авторів (фотографії, місця роботи, посади, поштові адреси, контактні телефони, електронні адреси).

В основній частині статті у довільній формі повинні бути відбиті: постановка задачі і її актуальність, аналіз останніх досліджень з проблеми, виділення невирішених задач, виклад матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів, висновки і перспективи подальших досліджень.

Перелік літературних джерел (у порядку посилань в тексті на номер джерела в квадратних дужках) подавати після тексту статті на мові джерел за загальними правилами.

Рішення про публікацію статті приймає редколегія. До статті можуть бути внесені редакційні зміни без узгодження з авторами.

РЕДКОЛЕГІЯ